

Setinský, Jiří

Problém krize u pravicových socialistů v ČSR

In: *Teorie krizí v Československu*. Vyd. 1. V Praze: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, pp. 83-100

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119599>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PROBLÉM KRIZE U PRAVICOVÝCH SOCIALISTŮ V ČSR

První etapa všeobecné krize kapitalismu ukázala jasně neudržitelnost dosavadních teorií, které líčily kapitalistický svět jako nejlepší ze všech možných světů. Tím vyvstaly pro apologety buržoazie nové úkoly. Rozpory kapitalismu popřít nemohli, nemohli však ani ukázat na nutnost smetení kapitalismu. Výsledkem byla nakonec „revoluce“ v buržoazní politické ekonomie, která měla dokázat možnost hluboké reformy kapitalismu zaručující jeho plynulý, bezkrizový vývoj.

K tomuto proudu ekonomického myšlení se ovšem připojili i ideologové pravicových socialistů. Velká říjnová revoluce ukázala dělnické třídě, za jejíž mluvčí se tito socialisté vydávali, hmatatelně možnost konkrétního řešení rozporů kapitalismu revoluční cestou. Na druhé straně však jako teoretikové reformismu a oportunistu musili tito ekonomové hledat cesty a argumenty pro důkaz možnosti mírného řešení těchto rozporů.

Zvlášť svízelná situace pro ně nastala v nejtěžším hospodářském otřesu, jaký kdy kapitalismus zažil — v krizi let 1929—33. Jednou z hlavních pouček marxistické politické ekonomie je poučka o objektivní nutnosti krizí jako výsledku rozporů kapitalistické reprodukce. S jistým náběhem k tomuto pojetí se dokonce leckdy setkáváme též u reformistických ideologů v Československu zejména v letech po první světové válce. Jak se zdá, vede je k tomu jistá vnitřní logika teoretického zkoumání kapitalismu a to, že navenek vystupují jako ideologové dělnické třídy. Ve skutečnosti stojí ovšem reformisté na pozicích obrany kapitalismu, a proto přiznání objektivnosti nesmiřitelných rozporů kapitalismu u nich nakonec možné není. Připustit v plném rozsahu zákonitost a nutnost těchto rozporů, znamenalo by dojít až k nutnosti odstranění kapitalismu. Tam však se reformisté nikdy právě dostat nechťejí. Jejich kritika kapitalismu je „konstruktivní“, jde jim o opravu, překonání nedostatků kapitalismu beze změny jeho podstaty. Proto nakonec chápou rozpory kapitalismu především jako subjektivní chyby a nedostatky, jako výsledek lidské nedokonalosti a nevědomosti, tedy jako okolnosti, jež lze odstranit lepším vzděláním a rozumnou politikou, ovšem takovou, jež by se nedotkla základů kapitalistického zřízení. Odráží se to i v pojetí ekonomických zákonů, u nichž se zpravidla zdůrazňuje

volní, subjektivní prvek. Odráží se to však i ve výkladu příčin hospodářských krizí, zejména pak krize let 1929—33. Zde se zvláště výrazně setkáváme s koncepcí vyvozující krizi hned z třídních rozporů v kapitalismu, hned zase s názory, podle nichž je krize jen následek pochybené hospodářské politiky, již lze samozřejmě změnit bez dotčení podstaty kapitalismu. Toto druhé pojetí ovšem vždy zdaleka převažuje. Protože pak v poválečném vývoji kapitalistického hospodářství měly velký význam otázky měnové, úvěrové a mezinárodně obchodní, vyplynuly z toho nutně i požadavky lepší měnové, úvěrové a obchodní politiky jako předpokladů překonání krize. Nositelem takové politiky je ovšem především stát. Odtud i požadavky intenzivnějšího zasahování státu do chodu kapitalistického hospodářství, požadavek aktivní státní konjunkturální politiky, včetně určitých doplňkových státních, zejména nevýrobních investic. Souhrn těchto opatření je prý již vlastně praktické uskutečňování socialismu. Na první pohled je však zřejmé, že taková politika se nikterak základů kapitalistického řádu nedotýká. Konečným smyslem těchto názorů pak bylo rozvinout před rozhořčenými masami pracujících perspektivy možnosti bezkrizového vývoje kapitalismu a přesvědčit je o zbytečnosti třídního boje.

Subjektivismus pojetí hospodářských krizí však znamená i dokončení zrady pravicových socialistů na marxistickém učení také v této oblasti politické ekonomie. Znamená i úplný ústup od původních revizionistických názorů na krize. Nebudeme zde tyto názory rozebírat v plné šíři, avšak uvedme především, že Bernstein i Kautsky chápali krize ještě jako objektivně nutný výplod rozporů kapitalismu. Bernstein svorně s buržoazními ekonomy viděl v monopolech více-méně účinný prostředek proti krizím (aniž by si činil iluze o vykořisťovatelském charakteru monopolu), byl i s jistými výhradami, když psal: „Že kartely atd. jsou poslední slovo ekonomického vývoje a že jsou s to odstranit trvale protiklady moderního hospodářského života, mi vůbec nenapadlo tvrdit.“¹⁾ Nicméně zdůrazňování úlohy monopolů jako nositelů prvků plánovitosti položilo základ i k teoriím o plánovitém řízení kapitalistické výroby, jež vyvrcholilo o Hilferdingově učení o „organizovaném kapitalismu“ a bylo i teoretickým základem požadavků nucené syndikalizace jako protikrizové opatření. Vedle toho důležitým prvkem starších revizionistických názorů je zdůrazňování podspotřeby jako příčiny krizí, jež u Kautského dostala dokonce charakter nedostatečné spotřeby kapitalistů ve prospěch akumulace zisků. Zde byl opět dán teoretický základ k požadavkům reforem v oblasti rozdělení důchodů ve prospěch dělnictva, čímž by byla vyrovnána nedostatečná spotřeba kapitalistů a omezena přehnaná akumulace.

V české sociálně demokratické literatuře našly tyto názory své vyjádření v práci E. Šterna *Socializm a imperializm*. Možno ji charakterizovat jako

¹⁾ Eduard Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus*, str. 124.

zhuštěné podání revizionistických názorů na vývoj k socialismu z doby kolem první světové války. (Kniha vyšla v r. 1918.)

Štern vidí v krizích především jev plynoucí z normálního chodu kapitalistického hospodářství. Krize tedy pro něj nejsou něčím patologickým. Zdůrazňuje dále jejich periodičnost. Ukazuje na jejich souvislost s bojem o zisk, nutícím k expanzi, k ovládnutí trhu, až nakonec dojde k nadvýrobě. Konstatuje, že při krizích jde vždy o nadvýrobu výrobního kapitálu. To uvádí v souvislost s kapitalistickým zhodnocováním a akumulačním procesem, jehož přímým důsledkem je právě nadvýroba výrobního kapitálu.

Až potud znějí Šternovy názory značně radikálně. Přihlédneme však k jeho myšlenkám, pokud se týče boje proti krizím, v nichž se plně projevuje jeho revizionismus a reformismus. Vycházejí z podspolečenských prvků revizionistických názorů na krize, tvrdí Štern, že úměrnější rozdělení důchodů by omezilo možnosti akumulace u kapitalistů, čímž by se zmenšilo i nebezpečí krizí z nadvýroby. Zároveň by stoupla koupěschopnost dělníků. Výsledkem by byla větší stabilita kupní síly. Takto tedy již vhodnější sociální politikou lze podle Šterna krize paralyzovat. Vidíme, že se tu tlačí do popředí subjektivní momenty, ač původně vysvětluje Štern krizi jako jev objektivní. Zde jsou i kořeny argumentace, jejíž horlivým hlasatelem byl Štern v třicátých letech, argumentace o možnosti i nutnosti překonávat krize v rámci kapitalismu lepší a rozumnější hospodářskou a sociální politikou.

Avšak hlavní příčinu krizí vidí Štern v anarchii a bezplánovitosti vyplývající z kapitalistické výroby, „podkonzumpce davů jest pouze důležitým sice, ale přece jen druhořadým momentem při vzniku krizí.

Kořen krizí jest v tom, že celkové výrobě, podněcované soukromohospodářským podnikáním, schází „společenský regulátor“.²⁾

Jak možno této společenské kontroly dosáhnout? Štern poukazuje na pozitivní účinky kartelů na řízení výroby. Nutno však konstatovat, že je vůči nim mnohem skeptičtější než např. Berstein a že se nikterak neoddává iluzím o „organizovaném kapitalismu“. Říká, že kartely mohou krize jen částečně odvrátit, neboť neovládají zdaleka všechna odvětví. A úplná kartelizace je jednak technicky obtížná, jednak sociálně nesnesitelná. Kartely sice krize zmírňují, avšak za cenu větší vleklosti a pak tím, že zvyšují útisk spotřebitelů a dělnictva.

Je tedy možno říci, že si Štern od tohoto soukromokapitalistického odstranění volně soutěže neslibuje odstranění krizí. Proto volá po skutečné společenské kontrole, již může zabezpečit jenom socialismus, v jeho pojetí ovšem socialismus pravicový, jenž jak uvidíme, není nic jiného než určitá forma dnes běžně přijímaného „smíšeného hospodářství“, státně a soukromokapitalistického.

Socialismus není pro Šterna společenskou soustavou, nýbrž je to „tendence

²⁾ Štern, Socialism a imperialism, str. 50.

vedoucí k kolektivizaci a zharmonizování hospodářského života“³⁾ tedy prakticky soubor sociálně politických opatření. Štern svou práci napsal v době silného vzednutí revolučních vln a nemohl obejít a potlačit požadavky dělnictva. Proto v jeho plánu výstavby socialismu figuruje i zestátnění základních výrobních prostředků vedle vlastnictví výrobních prostředků prostřednictvím spotřebitelských družstev. Avšak Štern zdaleka nepomýšlí na zrušení soukromokapitalistického vlastnictví vůbec. To znamená, že vlastnická otázka u něho ustupuje nakonec přece jen do pozadí. Je tu však i druhá věc. Štern mluví o vlastnictví státním i komunálním, avšak důsledně se vyhýbá otázce nositele moci v tomto státu. Hovoří jen o nutnosti demokratizace hospodářského života, jež nastane uskutečněním jeho požadavků.

To všechno jsou však jen mlhavá a neurčitá slova. Demokratizace hospodářského života nám nepoví nic, nevíme-li, které třídy demokratizace slouží a prospívá. Státní vlastnictví je neurčitý pojem, nevíme-li, která třída ve státě vykonává moc. A zde nám Štern odpověď nedává. Naopak spíše naznačuje, že mu nejde o nějaké radikální přesuny, pokud se týče třídně mocenských vztahů. Odmítá totiž revoluci (a to právě je přechod moci od jedné třídy ke druhé), chce jen reformy spojené s vyvlastňováním. Nikde výslovně nehovoří o zlomení moci buržoazie. Obě třídy buržoazie i dělnictvo se podle Šternových představ mají svorně podílet na řízení hospodářských procesů. Šternovy myšlenky tedy obsahují silnou dávku sociální demagogie, zaměřené k otupení třídního vědomí českých pracujících v době ostrého narůstání revolučních nálad.

Štern se v uvedené práci hlásí k marxismu, ovšem s výhradami. Není však třeba zvlášť dokazovat, že myšlenky mířící fakticky k třídnímu smíru nemají na sobě ani zbla marxistického, třebaš autor ledacos z Marxe převzal pro zvýšení jejich účinnosti, pokud se týče sociální funkce, již mají plnit.

Šternova práce je rozsahem nevelká, avšak ve vývoji českého revizionismu jí patří významné místo. Nalézáme v ní všechny hlavní myšlenky, jež pravičový socialismus hlásal i v třicátých letech — možnost bezkrizového vývoje kapitalismu na základě jeho plánovitého regulování státem, což má zároveň znamenat i postupné přerůstání kapitalismu v socialismus. Tyto myšlenky si připomeneme v následující kapitole o teorii krize let 1929—33 a o diskusích o hospodářské politice v třicátých letech.

Ústup od marxismu v české sociální demokracii a úplný přechod k reformismu vrcholil v třicátých letech. Je spojen se jménem Josefa Macka, jehož dílo nám proto bude osou dalšího výkladu sociálně demokratických teorií.

Přesahovalo by daleko rámec této práce, kdyby se chtěl autor zabývat názory Josefa Macka v celé šíři. Znamenalo by to zároveň podat i soustavný výklad českého reformismu a revizionismu, vyložit ekonomické učení sociální demo-

³⁾ Štern, op. cit., str. 87.

kracie v první republice vůbec, neboť Macek byl zejména v třítátých letech jejím hlavním teoretikem a jedním z ideologických sloupů. Třebaže po mnohých stránkách v ní stál poměrně osaměle a zachovával si v četných otázkách kritický postoj k její politické praxi, byl svým celým sociálně teoretickým zaměřením a přesvědčením typický pravověrný reformista stojící plně na straně buržoazního řádu. Právě v teorii krize vůbec a zejména v diskusích o krizi 1929—33 odkrývá karty naplno.

V podstatě vidí Macek příčinu krizí vůbec v chybách organizace lidské spolupráce. Tento názor vyslovil v r. 1925 v *Základech sociální politiky* a v zásadě jej opakuje i ve svém souhrnném teoretickém díle *Sociální ekonomika*, jehož poslední část vyšla v r. 1948. Chyba prý je v tom, že technika předbíhá politiku. Je prý neštěstím lidstva, že dovede technicky organizovat výrobu lépe než své politické vztahy. Příčinou takového stavu je nedostatečné vzdělání a znalosti politiků, kteří ve své bezradnosti technický pokrok často i maří. Z toho plynou, tvrdí Macek, neúmyslné chyby vedoucích činitelů. Takových omylů využívají pak různí příživníci ke škodě celku.

„Kdo není zrovna zaslepen propagandou toho nebo onoho politického směru, který zrovna vládne, a proto sám sebe obdivuje, musí vidět, že technické dovedou lépe organizovat součinnost uhlí a železa než politikové součinnost zemědělců a průmyslníků. Dnes jsou technické pokroky ve výrobě a dopravě docela nevídanými ohrožovateli sociálního míru, jak je chápejí a hledí udržet politikové. Politikové si nevědí rady s „dělníky, kteří byli strojem připraveni o práci“, a tak by byli nejraději, kdyby technické přestali vynalézat a zlepšovat mimolidskou přírodu: v ní pak politické špatně organizované lidstvo nemůže vydržet. Politikové neustále nařikají na krize, na nadvýrobu, na přeplnění trhu zbožím, na přelidnění a na nedostatek práce. Ve skutečnosti nedovedou politikové držet krok s techniky a ve své neschopnosti a bezradnosti sahají nezřídka k maření technického pokroku politickými prostředky. Když technické zdokonalí, zrychlí a zlevní dopravu a tím usnadní směnu zboží a práce mezi národy, nastane „krize“ pro politiky — oni tomu říkají „záplava zboží“ na trhu — a milí politikové si nevědí jiné rady, než položit na hranicích států napříč přes železniční koleje, automobilní silnice a průplavy umělé překážky zvané cla (a ještě horší nesmysly, jako bylo naše poválečné „řízení povolení“) — jen aby mezinárodní směna zboží byla co nejnesnadnější, aspoň tak nesnadná, jako za doby formanů a dostavníků!“⁴⁾ K tomuto citátu se Macek vrací i v úvodní kapitole sborníku svých článků *Práce, peníze a politika*, vydaného v roce 1932, tedy již za krize. V podstatě stejně se vyjadřuje o 20 let později v „Sociální ekonomice“, jež představuje literární vyvrcholení jeho životního díla: „Ale v poslední čtvrtině století 19. už se šíří a uplatňuje i v pracujícím

⁴⁾ Macek, *Základy sociální politiky*, str. 7.

lidu názor, že ‚přirodní síly‘ nejsou odpovědny za krize z ‚nadvýroby‘ a ‚podspotřeby‘, že tu jde o těžké chyby v organizaci lidské spolupráce a spoluzžívání jejich plodů. Může být spor o tom, zdali ty chyby vznikají z omylů směrodatných osob a z pověr davových, či zdali ty chyby vědomě páchají společenští příživníci na základě své majetkové a politické moci, aby se obohatili ze zchudnutí druhých. Výsledek omylů i zlomyslností je stejný a úsilí chyby odstraňovat a budoucím čelit se šíří a zesiluje. Jde o to, správně ty chyby rozpozat, volit správné prostředky proti nim včas jich užít v žádoucí míře.“⁵⁾

Hovoří-li tedy Macek o „chybách v organizaci lidské spolupráce“, nemá zde na mysli projevy objektivních rozporů mezi výrobními silami a společenskou organizací výroby, tj. výrobními vztahy, jak to chápe marxismus, projevy rozporů, které v rámci daného výrobního způsobu nejsou řešitelné. Mackovi jde zřejmě výhradně o faktory subjektivního rázu, o omyly plynoucí z neschopnosti, nevzdělanosti, nepochopení situace. Z toho je už ovšem i logický závěr: stávající hospodářský řád není vlastně tak docelá špatný a zavrženímhodný. Je třeba jen více vzdělání a rozhledu u vedoucích činitelů a všechno může být docela v pořádku. Praktický program reformismu i oportunistu je tak teoreticky zdůvodněn.

Macek klade jako základní problém při studiu krizí otázku, zda krize vznikají v kapitalismu nutně, z jeho vnitřních příčin, nebo nahodile z vnějších příčin. Příkladně se k názoru, že působí oba druhy příčin, někdy souhlasně, někdy proti sobě. Nahodile může propuknout krize např. z přírodní katastrofy, ze změn v populaci nebo následkem politických událostí. V kapitalismu k tomu přistupuje nepřehlednost trhu a anarchie výroby. To skýtá možnost, že se jednou trh přeplní, jindy že se zásobí nedostatečně. K tomu se připojují nedostatky správy peněz a úvěru řízené zájmy soukromého kapitálu, změny ve struktuře poptávky, změny v rozdělení důchodů.

Na první pohled je zřejmé, že tento výklad nevyniká určitostí. Je to eklektická směs. Hovoří se tu sice o faktorech pro kapitalismus imanentních, přitom se však pečlivě obcházejí jejich základní příčiny vyplývající ze společenských rozporů. V podstatě na jednu úroveň se staví účinky okolností mimoekonomických s okolnostmi plynoucími z kapitalistické organizace výroby. Zároveň však Macek vyzvedá subjektivní příčiny takových jevů a odvrací pozornost od jejich zákonité souvislosti s kapitalistickými výrobními vztahy.

Výmluvná je např. tato pasáž: „Když uvažujeme o chodu hospodářství v soustavě převážně podnikové deduktivně — vycházejíce:

1. z vlastního zájmu jednotlivců co nejvíce se uplatnit dosažením bohatství a jím podmíněné moci,

⁵⁾ Macek, Sociální ekonomika, str. 613.

2. ze soutěže různě hmotně, rozumově i mravně kvalifikovaných osob a skupin — tu dospějeme k názoru, že s největší pravděpodobností nastane na trhu domácím i světovém někdy větší nabídka určitého zboží, nežli koupěschopná poptávka je ochotna rozkoupit za ceny uspokojující nabízeče, tj. za ceny pro ně výnosné.“⁶⁾

„Podnikatelé se totiž hrnou tam, kde jsou dosažitelné veliké zisky, a tu při „neznámé“ (protože nevyzkoušené) pružnosti poptávky, při nepřehlednosti trhu, při nezbytném intervalu časovém mezi zahájením příprav pro výrobu továrních a příchodem prvních výrobků na trh, dále při různé délce výrobních period (od suroviny ke konečnému tovaru) a při jiných složkách podnikového rizika (jakými jsou např. celní a daňová politika, nové technické vynálezy metod výrobních surogátů), snadno dojde k „přeplnění trhu“ a k „odbytové krizi“.“⁷⁾

Macek zde zřejmě obchází skutečné sociální rozpory. Zato zdůrazňuje, že jde o soutěž „různě hmotně a mravně kvalifikovaných osob a skupin“, čímž nás odkazuje na subjektivního činitele, neschopnost, nevzdělanost atd., vedoucí k omylům a k přepočítání. Ať se tedy Macek dívá na problém tak či onak, vždy mu vyplyne obraz krize jako jevu sice krajně politováníhodného, avšak konec konců zaviněného nedokonalostí lidskou. Krize tak mohou souviset s kapitalismem, avšak způsobem blíže nezjistitelným a neurčitelným. Ukazuje se vlastně, že lidé nejsou dost inteligentní, dost vzdělaní, dost na výši, aby vymoženosti kapitalismu mohli s výhodou užívat. Z Mackova eketického výkladu příčin krizí, z poukazu na různorodost jejich příčin však plyne i jiný možný závěr — že totiž každá krize je nakonec zcela svérázným, historicky jedinečným a neopakovatelným jevem. Tento dojem se u čtenáře Mackových vývodů nesporně navozuje, uvědomíme-li si, že „omyly a chyby v organizaci lidské spolupráce“ mohou být nejrozmanitější. Víceméně výslovně proniká u Macka tento názor v souvislosti s otázkou periodicity krizí. Macek popírá, že by se snad krize vyskytovaly pravidelně. Odůvodňuje to tím, že prý délka konjunkturálních cyklů nebyla dosud stejná. Odvolává se při tom na Mitchella, podle něhož délka cyklu kolísala v USA v letech 1878—1925 mezi jeden a půl rokem až sedmi lety. Macek z toho dovozuje, že pod pojmem periodicity krizí je možno nejvýš chápat určitý sled fází cyklu, a nelze z toho soudit na nějakou nutnou pravidelnost ve smyslu přírodního zákona nebo nějaké neodstranitelné vady sociální.

Je jistě nepochybné, že každá krize (a ovšem i každý cyklus) skutečně je též historickou individualitou. Vždyť probíhá vždy na určitém stupni vývoje kapitalismu, v určitých podmínkách vnitropolitických a mezinárodních, za určitého poměru třídních sil dělnictva i buržoazie jakož i jednotlivých skupin buržoazie samé. Z toho plyne pochopitelně i určitá, historicky podmíněná politika jednotlivých složek kapitalistické společnosti, jež zase zpětně bude mít vliv i na hospo-

⁶⁾ Macek, op. cit., str. 606.

⁷⁾ Macek, op. cit., str. 607.

dářský vývoj. Přejchod krize v depresi a oživení bude ovlivněn např. daňovou a celní politikou a cenovou politikou monopolů. Protože pak předpoklady vzniku nové krize jsou obsaženy již ve východisku z dřívější krize, jsou v ní obsaženy i určité zvláštnosti příští krize. Macek však tyto zvláštnosti zveličuje a odtrhuje od obecné problematiky krizí. Tím se však ve svém zkoumání vzdaluje i od skutečného průběhu reprodukčního procesu a — jak jsme viděli na celkovém pojetí — nahrazuje objektivní rozpory subjektivními faktory.

Co se týče samotné periodičnosti, nejde tu ovšem jen o to, že by se krize musily opakovat pravidelně ve víceméně stejných intervalech. Problém je v tom, zda v celé soustavě kapitalistických vztahů je nějaká nepřetržitě působící okolnost, již možno považovat za základní příčinu krizí. Na to samozřejmě není možno odpovědět jedině empirickým studiem konjunktur; nýbrž především rozbořením celého reprodukčního kapitalistického procesu, jak to dělá marxistická politická ekonomie, a rozbořením povahy kapitalistických výrobních vztahů.

Svého času ve vzpomenutých *Základech sociální politiky* udělal i Macek pokus vypořádat se s otázkou krize tímto způsobem, třeba z falešných pozic. Vysvětloval tam totiž krizi zcela v duchu Sismondihova jen jako následek nedostatečné spotřeby, jako důsledek nesprávného rozdělení důchodů. Příčina krizí je prý v tom, že kupní síla světa je za dnešní soustavy menší než jeho výrobní způsobilost, takže dělníci nemohou koupit svůj výrobek.

Naproti tomu se domnívá, že redistribuce důchodů ve prospěch pracujících by umožnila vyšší spotřebu dělnictva a menší kapitalizaci důchodů buržoazii. Vhodnými sociálně politickými zásahy by tedy bylo možno takové protiklady zmenšit, čímž by nebezpečí krize bylo odstraněno. Nakonec je tedy i podle tohoto výkladu krize závislá na subjektivních činitelích, je řešitelná sociální politikou bez narušení principů kapitalistického hospodaření. Jak se to má stát? Tak, že dělník se změní z „pracovníka odbývaného mzdou“ ve spolupodnikatele. Cestou k tomu je združstevnění a spolupodnikatelství.

Zde ovšem nemáme co dělat jen s osobními názory Mackovými. Jde o myšlenky patřící mezi standartní ideologickou a teoretickou výzbroj reformismu vůbec. Najdeme je u Bernsteina, u nás byl jejich jiným horlivým hlasatelem Modráček. Byly obsaženy i v oficiálním programu sociálně demokratické strany z roku 1930. Je zde tedy Macek přímo tlumočnickem a popularizátorem oficiální sociálně reformátorské linie sociálně demokratické strany.

Jak to však provést? Změnou smýšlení, což je základní předpoklad sociální reformy, odpovídá Macek.

„Pracující člověk se musí rozloučit s představou, že v námezdném poměru vystačí s požadavkem ‚Víc‘ a že může ponechat stranou starost o organizaci hospodářské-součinnosti lidstva komusi druhému, kdo náhodou o to stojí. Kletbou pracujícího člověka moderní doby je fatální rezignace v pozici pouhého námezdníka. A je těžká chyba vůdců dělnictva, že nevidí sociální nutnosti

změnit soustavů podnikovou tak, aby v ní práce rozhodovala, a ne pouze poslouchala a občas se jen bouřila kvůli nějakého přídavku na mzdě nebo snížení povinné pracovní doby, — bez plánu na základní změnu tohoto poměru pracovního.“⁸⁾

Macek je zde zřejmě raněn podivuhodnou slepotou. V knize vydané v roce 1932 dovedl klidně nevidět třídní boje českého, slovenského i německého dělnictva v celém poválečném období, boje otřásající přímo kapitalistickým řádem. A o jakých vůdcích dělnictva tu Macek mluví? Jen se silnou dávkou demagogie si mohl dovolit monopolizovat vedení dělnictva pro pravicové sociální demokraty, pro reformisty (i když Mackova slova jsou výstižnou kritikou vyšlou z jejich vlastních řad) a nevidět význam skutečně revolučních dělnických stran — stran komunistických.

Všimněme si Mackových reformátorských návrhů blíže. Zdánlivě tu jde o změnu vlastnických vztahů. Je však pozoruhodné, že Macek nehovoří výslovně o zrušení soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Kapitalisté by zřejmě zůstali i nadále vlastníky továren, jen s tím rozdílem, že by se dělníci stali jaksi jejich „tichými společníky“ tak, že by se jim podařilo přesvědčit kapitalisty o oboustranné výhodnosti této transakce. Místo třídního boje by tak nastal třídní smír. Mackovi tedy ve skutečnosti jde jen o změnu v rozdělení bez zásadního zásahu do vlastnických vztahů.

Ale Macek sám nás neponechává na pochybách o proveditelnosti svých návrhů. Ne ovšem pro zásadní důvody, nýbrž opět pro subjektivní překážky, pro nedostatečnou rozumovou i mravní vyspělost dělnictva. Doporučuje mu tedy upustit od třídního boje a snažit se dosáhnout takové intelektuální převahy nad buržoazií, že by vítězství vyplynulo jaksi samočinně. Tím se ovšem řešení přesunuje až do nedozírné budoucnosti a zatím nezbyvá, než hledat nápravu v rámci stávajícího kapitalismu.

Než přičtěme Mackovi k dobru, že — třeba nesprávně — se zde snažil formulovat základní příčinu krizí. Jaký krok zpět od této akademické kritiky kapitalismu představuje jeho výklad krizí v práci o dvacet let mladší, podávající bilanci životní práce Mackovy, tj. v *Sociální ekonomice*! Dříve formulace skutečné „nenapravitelně působící vady sociální“, nyní její odmítnutí a popření.

Za tímto zdánlivě rozporným vývojem se však skrývá důsledně jednotná linie obrany kapitalismu. Své politické krédo v tomto smyslu formuloval Macek v březnu 1933, tedy v době vyvrcholení krize: „Jestliže je pravda, že základní vinou dnešní krize je špatné rozdělení důchodu a jestliže tohle rozdělení důchodů nemůže být napraveno jinak než změnou pracovního zřízení směrem k sociálně kontrolované samosprávě práce, pak nejednou čtenáři klesne naděje na rychlé vysvobození světa z této paradoxní krize. Proč? Protože lidé pracující za mzdu

⁸⁾ Macek, Práce, peníze a politika, str. 186.

nejšou většinou ani rozumově, ani mravně připraveni na nové pracovní zřízení.

Proto nezbyvá nám, nežli s ustavičným zřetelem k žádoucí změně pracovního zřízení operovat se zřízením dosavadním. Nejde tu o zachování jeho, nýbrž o záchranu lidí dnes na tomto zřízení závislých a pro lepší zřízení dosud nepřipravených.“⁹⁾

Kapitalismus je tedy sice špatný avšak nedá se nic podstatně změnit, dokud lidé nebudou vzdělanější. Až do té doby zůstane socialismus jen zbožným přáním.

Snad nikde jinde jako právě zde nevyzniká tak jasně sociální funkce Mackových názorů na krize — přesvědčit pracující o možnosti a přímo i nutnosti udržet kapitalismus, poněvadž lidstvo pro nic lepšího není zralé. Chápat krizi jako objektivní jev, přiznat její zákonitou nutnost v kapitalismu, by nutilo každého, kdo prohlašuje, že stojí na pozicích dělnictva, aby vyslovil i požadavek odstranění kapitalismu. Tam ovšem Macek dojít nechtěl. Proto všude, kde třeba i zdánlivě chápe krizi jako objektivně nevyhnutelný jev, proniká snaha vyzvednout přece jen do popředí subjektivní faktory, chyby, nedostatky, omyly, tedy samé okolnosti umožňující odstranění krizi uvnitř kapitalismu. Nakonec zde jde od základu o idealistický výklad, vyvozující krizi vlastně z vědomí lidí a plně připouštějící odstranění krize jen na základě lepší výchovy, sociální politiky atd., bez dotčení podstaty kapitalismu. Je tedy zbytečná snaha o revoluční změnu společnosti. To chce dokázat Macek dělnictvu.

Základy sociální politiky vyšly v roce 1925, tj. v době relativní stabilizace kapitalismu. Proto si reformista Macek troufal akademicky radikálně bouřit proti kapitalismu a mást dělnictvo svým idealistickým výkladem možnosti uskutečnění socialismu. *Sociální ekonomiku* psal v letech 1945—47, tedy v době, kdy vrcholil boj o definitivní vítězství dělnické třídy v naší republice. A tehdy stejně radikálně odmítá existenci imanentních rozporů kapitalismu a hlásá v podstatě agnosticismus, pokud se týče příčin krizí.

V *Sociální ekonomice* Macek píše: „Je vhodné v této souvislosti poznamenat, jak politické stanovisko souvisí s přijímáním a držetím vědeckých hypotéz: Teorie o periodicitě krizí se hodí socialistům k důkazu o základní vadě kapitalismu. Obhájcům kapitalismu naopak se hodí teorie o neperiodičnosti krizí, čili o svéráznosti každé jednotlivé krize.“¹⁰⁾ Tím vyřkl v podstatě „socialista“ Macek politický soud i sám nad sebou.

K sociálním demokratům můžeme řadit i Jaroslava Nebesáře. Je pravda, že nevystupoval přímo jako sociálně demokratický činitel. Psal sice především do sociálně demokratických časopisů, snažil se však působit spíše jako nezávislý pohotový publicista, vyznačující se širokým rozhledem po buržoazní ekonomické literatuře. Zasahoval velmi energicky do všech diskusí o měnové a úvěrové poli-

⁹⁾ Macek, Zápas s omylem a chudobou, str. 142—143.

¹⁰⁾ Macek, Sociální ekonomika, str. 603, pozn. pod čarou.

řice v třicátých letech. Vystupoval vždy jako vyhraněný oponent Englišův a myšlenkový soupeřník sociálních demokratů.

Pro Nebesáře je charakteristické praktické zaměření. Nenapsal téměř žádné soustavné pojednání a jeho názory jsou roztroušeny po různých časopisech. Tématika Nebesářových prací je zřejmá z titulu dvou sborníků, do nichž byly hlavní články shrnuty: *Nové cesty úvěru* a *Úspory a investice*. Podtitul první knihy — Veřejné investice a jejich financování — zároveň naznačuje vůdčí myšlenku — zkoumání úspor, úvěru a investic veřejných i soukromých ve vztahu ke konjunkturu a k zaměstnanosti. Nebesář ve svých pracích především popularizuje a propaguje tehdy moderní buržoazní teorie Hahnovy, Schumpeterovy a Keynesovy o tvůrčí schopnosti úvěru (jimiž jsme se zabývali v I. kapitole) a prosazuje jejich aplikaci na československé hospodářství.

Své názory na krize nevyložil Nebesář souhrnně vlastně nikde, takže jeho teorii je vlastně možno jen konstruovat z názorů porůznu publikovaných. Na druhé straně jeho práce reagovaly bezprostředně na danou situaci a vyrůstaly z potřeb dne. Tím se vysvětluje jejich vesměs polemické zaměření.

Uvedli jsme, že Nebesář byl silně pod vlivem úvěrových teorií, které se v 20. letech rozšířily v anglické i německé ekonomické literatuře. Není tedy divu, že i Nebesářova teorie krize je jen úvěrovou teorií.

V čem je podle Nebesáře podstata úvěru a jak souvisí s krizí?

Kapitalismus je vybudován na těchto zásadách:

1. Využití přírodního bohatství není určováno přímo potřebami společnosti, nýbrž orientací podnikatelského ducha, pokud jde o očekávání příštích potřeb.
2. Celková zásoba výrobních prostředků i dosud nerozdělených spotřebních statků není rozdělena podle toho, jak mají jednotlivci nad nimi faktickou dispoziční moc, nýbrž podle poměru obligačních finančních závazků, které jsou k výrobním prostředkům a spotřebním předmětům vytvořeny.

Lidé se totiž snaží o jisté osobní zajištění nezávislosti, někdy dokonce jen o získání jisté sociální moci. To je vede k tomu, že neschraňují přímo konkrétní věci, nýbrž finanční pohledávky, nároky na podíl výnosů určitých hospodářských činností. Místo hospodářských statků se tedy tesauruje abstraktní společenská moc.¹⁴⁾ Dlužník je proto jen správcem určitého souhrnu věcí (nad nimiž má faktickou dispoziční moc a jichž je třeba i vlastním ve smyslu právním) ve prospěch svých věřitelů.

Podstatou úvěru je právě poskytnutí takové pohledávky (tím i nového dluhu). Uvedená úvaha má objasnit, jak tedy úvěr může vytvořit něco nového.

Jestliže má dlužník ve své moci určité „mimohospodářské statky“, jako dovednost, zkušenost, může je přeměnit v hospodářské tak, že ve formě peněžní pohledávky poskytne věřiteli na tyto mimohospodářské statky nárok.

¹⁴⁾ Nebesář, *Nové cesty úvěru*, str. 52.

„Dosud se věřilo, že kredit znamená jen určité přesuny zboží, popřípadě jiných statků. Než kredit zmůže více: kredit tvoří nové statky.

Jestliže se kreditem dosahuje, že dříve zaháležící ruce cihláře a zedníka mohou poklady země ležící ladem přeměnit v obytný dům, pak nenastalo pouhé přesunutí, nýbrž bylo vytvořeno něco úplně nového. Kreditem se dosahuje určitého překlenutí prostoru a času. Hlína, železo a jiné suroviny, ležící rozptýleně, soustředí se v jeden jediný dům; nastává jím jakési soustředění sil, jčz znamená zvýšení sil.

Kredit není nic materiálního jako kapitál nebo peníze. Kredit je souhrn určitých faktorů duchovních. U nás jsme zvykli na představu, že se těchto tvůrčích výsledků nedosahuje kreditem, a za tvůrčí faktor se pokládá úsporný (finanční) kapitál. Jde tu právě o klam, kterým je naše hospodářské myšlení zatíženo.“¹²⁾

Tak zabezpečovací pud vedoucí k spotření je prý nejdůležitějším podnětem investiční činnosti. Nerozlučně je s tím však spojeno, že zároveň s investicemi vznikají stále nové zdroje a podklady pro vytvoření trvalých finančních nároků. Úvěr je tedy tvůrčím faktorem, tvoří hospodářské statky zdánlivě i z ničeho. Avšak v kapitalistické soustavě je poskytování úvěru spojeno s příslušnými nároky, s bezpracnými rentami, a to je podle Nebesáře pramenem zla. S rozvojem investic se objevuje i problém rostoucí zadluženosti celé produkce, problém únosnosti závazků vytvořených spotřetími za účelem opatření trvalého výnosu. Z něho plynou nároky, jež zatěžují výrobní náklady, přelévají se proto do cen a tím se snižuje spotřeba. Tak se „konfiskuje“ část společenského produktu ve prospěch rentiérů — majitelů finančních pohledávek.

Objevuje se pak i další nesnáž. Některé zdroje úrokových důchodů se kapitalizují podle úrokové míry. Klesá-li úrok, usnadňují se tím sice na jedné straně investice, na druhé straně však nízký úrok zvedá cenu investic, čímž se investice ztěžují. Názorně se to projevuje zejména při přechodu vlastnictví od jedné osoby k druhé. Má-li být např. postavena nová továrna, je třeba zvýšených nákladů k získání půdy. Pořizovací náklady investic budou vyšší a to se projeví v cenách.

„Jde o zjev, který ukazuje, že za daného stavu financování investičního a za daného stavu zdaňování nelze v dnešním kapitalistickém řádu odstraniti výrobní krize. Dynamičnost hospodářství, rostoucí produkce, vyvíjející se hospodářství je dnes nutně spojeno s tvorbou finančního kapitálu automaticky rostoucího, rostoucího docela i následkem snižování úrokových sazeb. Tento finanční kapitál stává se tak kapitálem nepravým a krize je jen reakcí hospodářského tělesa proti útlaku tohoto kapitálu.“¹³⁾

Podstata každé krize je tedy v předlužení, v přetížení výroby, která nestačí

¹²⁾ Nebesář, op. cit., str. 122.

¹³⁾ Nebesář, Úspory a investice, str. 35.

unést tlak rentiéřských nároků. Cyklus se tak ukazuje jako důsledek principu rentability ovládajícího tržní hospodářství. Znamená to, že podnik může prosperovat jen tehdy, jestliže může z výnosu uhradit všechny náklady, tj. včetně rent a úroků. To je v rozporu s národohospodářským hlediskem, kde je rozhodný jen princip produktivity, charakterizovaný poměrem mezi nákladem výrobních prostředků a docíleným výrobkem.

Z rozporů mezi obecně platným principem produktivity a specificky pro tržní (tj. kapitalistické) hospodářství platným principem rentability vyplývá tedy nutnost krizí pro kapitalismus. „Proto dnes všechny pokusy zabránit krizím měnovými opatřeními jsou nedostatečnými léčebnými prostředky. Jedině přechod ze systému tržebního hospodářství k hospodářství netržebnímu, který se ovšem musí díti stupňovitě, může znamenat odstranění krizí.“¹⁴⁾

U Nebesáře je tak krize spojena s úvěrem a úrokem. Je to tedy jev v podstatě úvěrový. Avšak na rozdíl od jiných úvěrových teorií krizí, např. teorie Hawtreyyovy, nevidí Nebesář vztah úvěru ke krizím v tom, že banky v obavě o vyčerpání svých rezerv úvěry náhle omezí a tím výrobu podlomí, nýbrž přenáší příčinu do oblasti rozdělení nadhodnoty. Podstata je v předlžení, v tom, že výnos výroby je přetížěn „rentovými nároky“, které vlastně pohltí zisky. Rozpory ve výrobě tak mizí a krize se nám představuje jako výsledek rozporů uvnitř kapitalistické třídy samotné. Objektivním výsledkem tedy je zastření pravé podstaty krize a přenesení jejího těžiště na zcela jiné pole, z něhož je pak krize řešitelná bez dotčení podstaty kapitalistického řádu. Rozpory mezi proletariátem a buržoazií, prací a kapitálem, rozpor mezi výrobou a spotřebou, nadvýroba tu neznamenají nic. Místo toho se nám podstrkuje rozpor mezi činnými kapitalisty a rentiéři mezi něž patří i všichni penzisté a ostatní důchodci.(!) To je už značně silná dávka demagogie, ačkoliv se nezdá, že by toto bylo vlastním úmyslem Nebesářovým. Připomíná to však silně i argumenty různých tehdejších německých „teoretiků“, kteří konstruovali rozdíl mezi činným průbojným podnikatelem a parazitním rentiéřem — kapitalistou, aby tak dělnictvu házeli písek do očí.

Uvedená argumentace úplně přehlíží existenci finančního kapitálu a hledá vyumělkovaný rozpor mezi průmyslovým a peněžním kapitálem; neboť banky jsou nepochybně hlavním majitelem lvího podílu cenných papírů, s nimiž jsou spojeny ony „rentové nároky“. Lze si však představit, že by banky chtěly využívat svých nároků v neprospěch podniků, jejichž jsou spolumajiteli? Pokud se banky chtěly chovat vůči průmyslovým podnikům vskutku macešsky, měly pro to vždycky své dobré důvody, např. důvody, že šlo o podnik stojící mimo kartel. Šlo pak o rozpor mezi monopolistickým a nemonopolistickým kapitálem, ne však o rozpor mezi průmyslovým a bankovním kapitálem vůbec.

¹⁴⁾ Nebesář, op. cit., str. 57.

Jeví se nám tedy tento výklad krize jako neudržitelný právě proto, že opomíjí skutečné rozpory v kapitalistické výrobě. Abychom byli k Nebesářovi spravedliví, nedělá to tak docela. Kdežto v první krize *Nové cesty úvěru* vlastně o vztazích mezi kapitalisty a dělníky nehovoří vůbec, dostává se tato otázka pomalu do popředí v *Usporách a investicích*, jež shrnuje články zejména z let 1937—38. Ukazuje zde na paradoxní zjev, že krize nakonec upevnila a posílila relativně kapitalisty vůči dělnictvu, v Československu více než kde jinde. Říká též, že prosperita tuto moc ještě dále zvyšuje tím, že právě podnikatelé mají možnost provádět nové výnosné investice.¹⁵⁾ Proti tomu se musí dělnictvo bránit mzdovými požadavky. To ovšem znamená újmu zisků. Vzniká tak otázka: Kdo bude mít možnost více šetřit a tím i investovat, dělnictvo, stát, nebo jen podnikatelé? Neboť snahy o zvýšení podílu mezd znamenají nakonec, že možnosti investic a s tím spojená hospodářská moc se přesunuje ve prospěch dělnictva. Tím se dostáváme k další části kritiky Nebesářových názorů. Začneme zde od problému: nutnost nebo jenom pouhá možnost krize?

V *Nových cestách úvěru* ještě Nebesář v osudovou nutnost krizí nevěří. Vyslovuje to v polemice s Jaroslavem Čecháčkem, který v práci o teorii hospodářských krizí správně ukazoval, že v rámci kapitalismu není možné odstranění krizí vůbec. Nebesář naproti tomu tvrdí, že krize není zjevem dostavujícím se s osudovou nutností. Je prý bankrotem ekonomické vědy, jestliže se tak na ně dívá. A marxistická ekonomie, která se tohoto názoru přidržuje, prý končí mýtem. Nebesář říká, že je nutno rozlišovat mezi tou částí krize, která je součástí konjunkturálního cyklu, a tou částí, která trvá nepřetržitě a je spojena s tržním hospodářstvím. S tím budou ovšem vždy spojeny určité nedostatky, které mají povahu krizí. Tyto poruchy nelze odstranit jinak než právě úplnou změnou hospodářské smlouvy, tj. odstraněním výroby pro trh a odstraněním spotřební svobody. Naproti tomu prý slábne přesvědčení o zákonné nutnosti krize i v kapitalistickém řádě.

Nebesářovy názory se ve své době za nejhlubší hospodářské krize vyjímají úplně kuriózně. Obsahují několik podstatných omylů a překroucení skutečností. Jak praxe potvrdila, oficiální buržoazní ekonomická věda se právě ukázala jako skutečný bankrotář. Když nejprve hlásala teorii „věčné prosperity“, zůstala tvář v tvář propuknuvší krizi naprosto bezradná. Nebesář sám směšuje několik různorodých skutečností. Hovoří o nutnosti určitých poruch, majících povahu krizí, nutných v tržním hospodářství a při volné spotřebě. A to samo je jen velmi podmíněně správné. Je přece velký rozdíl mezi tržní výrobou odpovídající prosté zboží výrobě a kapitalistickou tržní výrobou. V obou případech dochází k poruchám, avšak jejich účinky a rozsah jsou zcela různé. Konečně socialistická společnost je přece také společnost s tržní výrobou. Chtěl by snad někdo tvrdit,

¹⁵⁾ Nebesář, op. cit., str. 56.

že tato výroba socialistické společnosti vede k poruchám, které by bylo možno přirovnávat ke krizím? Podivný je i výrok, že z dosavadních teorií krizí je možno soudit, že jde o zjev, který v rámci kapitalismu je možno odstranit. Jako by proto byly rozhodné teorie, ne skutečné rozpory a zákonitosti kapitalistického hospodářství.

Nebesář tyto názory vyslovuje v souvislosti s kritikou hospodářských programů pravicově socialistických stran. Ukazuje správně, že se pohybují výhradně na půdě kapitalismu. Má to prý tu příčinu, že dělníci se nechtějí zříci svobody spotřeby, která žádá zachování trhu se všemi příslušnými důsledky. „Náš dělník si dosud velmi váží svobody, může-li se večer na Václavském náměstí svobodně rozhodnout, kterému svodu reklamy, řvoucí na něho se všech sloupů a zdí, má podlehnout.“¹⁶⁾

Tak tomu ovšem nebylo. Pravicoví socialisté ve skutečnosti dávno zájmy dělnictva zradili, a proto nemínili se svými hospodářskými návrhy proti krizi vybočit z mezí kapitalismu. A dělník? Ať už šlo o zaměstnaného s mizernou mzdou nebo o nezaměstnaného žijícího ze žebračenek, pro toho byla svoboda spotřeby — jako výhoda poskytovaná tržním hospodářstvím — v každém případě velmi iluzorní. Nebesářův protiklad „socialismus nebo tržní svoboda“ připomíná tak silně buržoazního strašáka: socialismus = společný kartáček na zuby pro všechny.

Jestliže však *Nové cesty úvěru* popírají nutnost krize, pak v *Úsporách a investicích* proniká nové stanovisko. Zde již se hovoří i o tom, že „za daného stavu financování investičního, a za daného stavu zdaňování nelze v dnešním kapitalistickém řádu krize odstranit.“¹⁷⁾

Nebesář zde má na mysli vpředu zmíněný rozpor mezi „činnými kapitalisty“ a „rentiéry“, majiteli finančních nároků v nejširším smyslu.

„Zdá se až příliš jednoduchým takovéto vysvětlení krizí v tržební soustavě čili v kapitalistickém hospodářství. Uváží-li se, mnoho-li teorií bylo sepsáno, jaký zmatek v tomto rozdělení panoval, jeví se tento výsledek překvapující. Sice se tvrdilo již dříve, že krize jsou jenom nutným průvodcem kapitalistického hospodářství, avšak šlo vždy jen o tvrzení, které nemohlo být prokázáno. Dlouho trvající spor o tom, zda krize jsou nutným zjevem, který podle zákonů hospodářských v určitých obdobích vystupuje, či zda jde o zjev, který se dá odstranit, nalezl jednoduché rozřešení. Krize jsou nutný zjev pouze kapitalistického hospodářství. A v tom smyslu jsou nutným průvodním zjevem, nejsou však nutným v jiných systémech hospodářských, pokud v těchto systémech zastává se ve výrobě zásada produktivity.“

Všimněme si dobře: Nejprve je hlásání nutnosti krizí v kapitalismu mýtem. Nyní jsou krize osudově nevyhnutelným jevem. Přitom se krize vysvětluje

¹⁶⁾ Nebesář, op. cit., str. 84.

¹⁷⁾ Nebesář, op. cit., str. 35.

v obou případech stejně. Proč však táž příčina má najednou jiné následky, na to nám zůstává Nebesář vysvětlení dlužen. Všimněme si však ještě další okolnosti. Nebesář hovoří o nutnosti krizí „za daného stavu investičního“ a za „daného stavu zdaňování“. Hovoří na jiném místě o „stupňovitém přechodu“ k hospodářství netržebnímu; tímto mlhavým výrazem se snad rozumí jakási forma řízeného hospodářství. Obojí má patrně naznačiti, že konec konců přece jen v rámci kapitalismu existují proti krizím účinné prostředky. Má to být především lepší rozdělení společenského produktu.

„Poznává se, že otázka sociální bezpečnosti, problém hospodaření bez krizí, visí na rozřešení problému distribuce výnosů mezi mzdy a zisk, tj. základního problému marxistického, tj. nadhodnoty. Zisk není zjevem zákona všeobecně platného, jest to zjev podmíněný výhradně naší hospodářsko-společenskou soustavou.“¹⁹⁾ „Distribuce výnosů mezi mzdy a zisky je věc, která se neřídí neměnnými zákony, nýbrž věc, na kterou lze státními zásahy působit. Uváží-li se, co znamená rozbuzení zisků právě pro vznik nové hospodářské deprese, pak je vidět, že snahy nápravné musí býti právě opřeny o regulaci právě řečené distribuce.“²⁰⁾

Tyto názory ovšem zdaleka nejsou nové. Nezávislost rozdělení na výrobě, možnost zasahovat libovolně do rozdělení hlásal již Mill, u nás např. Bráf. K vyvrácení toho by bylo možno uvést obecně známé poučky marxistické politické ekonomie o vztahu výroby a rozdělení. Naše kritika proto půjde hned dál. Na první pohled by se mohlo zdát, že Nebesář by viděl lék v odstranění nedostatečné spotřeby dělnické třídy. Tak tomu ovšem není. Správně vychází z investic, tj. konec konců z akumulace jako z jádra problému, a proto spojuje změnu v rozdělení se změnou v přesunu investičních zdrojů a v moci jimi disponovati. Takto změny v rozdělení mají býti jen východiskem pro celkem hluboké zásahy do výroby, pro centralizaci investičních zdrojů u státu. V tom vidí Nebesář zřejmě onen stupňovitý přechod k „ netržebnímu hospodářství“ a nakonec k socialismu.

„Teď pochopíme, proč v této době zesilují se hlasy, jež chtějí zakřiknout stát, aby nic nedělal. Nejde tu o otázky blahobytu hospodářského, jde tu o otázky mocenské. Kapitalistické podnikání cítí, čo je ve vzduchu, a zavčas bojuje proti novým proudům. Socialismus musí teď ukázat, čemu novému se přiučil. Nestačí jen bojovat o zvýšení mezd a tím považovat boj za ukončený. Je nutno vědět, co toto zvýšení znamená z hlediska investiční činnosti, z hlediska odkládání práce pro bližší budoucnost, ve prospěch práce pro vzdálenější budoucnost.

Zvýšené mzdy musí býti provázeny i určitou uvědomělou politikou investiční,

¹⁸⁾ Nebesář, op. cit., str. 56.

¹⁹⁾ Nebesář, op. cit., str. 144.

²⁰⁾ Nebesář, op. cit., str. 145.

především politikou státních investic, politikou národohospodářského spojení ve smyslu... úspor kolektivních.“²¹⁾

Vidíme tedy, že Nebesář stojí v opozici proti čistému liberalismu, že žádá od státu pozitivní zásahy do hospodářského mechanismu, jak pokud se týče rozdělování národního důchodu, tak i pokud se týče investiční činnosti. Jaké jsou však objektivní důsledky?

Z některých výroků je zřejmé, že Nebesář dobře chápal, že není možno postátnění nějakého hospodářského úseku pokládat bez dalšího za socialismus. Píše např.: „Nesmíme totiž zaměňovat požadavky postátnění bank nebo hlavních průmyslových odvětví s požadavky, které se přímo dotýkají jádra kapitalistické soustavy.“²²⁾

Otázka státního vlastnictví jako formy socialistického vlastnictví je otázkou třídního charakteru státu. Nebesář má na mysli zřejmě stát buržoazní. Považuje jej však za instituci nadtřídní, která má provádět změny v rozdělení národního důchodu ve prospěch dělnictva a proti buržoazii, což hovoří samo za sebe.

Jdeme však ještě dále. Na základě zmíněných změn má dojít k přesunům ve zdrojích investic, jež mají být monopolizovány rukou státu; místo kapitalistů mají více investovat dělníci, obce, stát. Naznačují se nám však jen mlhavě cesty, jimiž se to má uskutečnit. Jedno je však jisté. Nebesář nemá v žádném případě na mysli zrušení soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Když píše o monopolizaci investičního spojení v rukou státu, zdůrazňuje zároveň, že to neznamená, že by stát sám investoval, a zároveň prohlašuje, že kapitálová daň, jež má pro tyto účely státu opatřit prostředky, je jediné možná cesta pro udržení soukromého vlastnictví.²³⁾ Zřejmě z obav před možným ekonomickým i politickým zhroucením kapitalismu směřuje návrh k jeho sanaci. A výsledek? Zřejmě nic jiného než určitá forma státního kapitalismu.

Ještě mlhavější je výrok o tom, že je třeba umožnit více investovat dělnictvu, který Nebesář vyslovuje v souvislosti s požadavkem zvýšení mezd na úkor zisků. Jak by mělo dělnictvo tuto možnost realizovat? Protože by podle předpokladu nemělo být zrušeno soukromé vlastnictví výrobních prostředků, bylo by to patrně možné jen tak, že by dělníci mohli získávat akcie průmyslových podniků. To by ovšem neznamenal nic jiného než proslulý „lidový kapitalismus“.

Ani jedna ani druhá varianta nemá tedy se skutečným socialismem nic společného. Jde tu o názory směřující k posílení a k obrodě kapitalismu, inspirované Keynesem a Beveridgeem. A jestliže byly nadto hlášány i v *Právu lidu*, časopise sociální demokracie, pak objektivně nemohly působit jinak než jako matení mysli, ať už subjektivní úmysly jejich původce byly jakékoli.

²¹⁾ Nebesář, op. cit., str. 161.

²²⁾ Nebesář, *Nové cesty úvěru*, str. 76.

²³⁾ Nebesář, *Úspory a investice*, str. 45.

Základními rysy sociálně demokratické teorie krize v 30. letech tedy je jednak subjektivismus vedoucí k úsilí vyložit krizi prostě jen jako výsledek lidské nedokonalosti, omylů a chyb v různých oblastech hospodářské politiky, dále vyzvedání rozporů v oblasti rozdělení, a to nejen mezi dělníky a kapitalisty, nýbrž i v oblasti rozdělení nadhodnoty mezi kapitalisty samotnými. V každém případě byly tyto teorie střiženy tak, aby poskytl teoretický podklad k hospodářským programům žádajícím reformy kapitalismu, jimiž by však ekonomické základy kapitalismu — soukromé vlastnictví — nijak nebyly dotčeny. Tyto programy, jakož i perspektivy, k nimž měly vést rozebereme si v další kapitole.